

A S C R U C E S D E P E D R A N A G A L I Z A

Discurso de ingreso na Academia galega

por

Alfonso Rodríguez Castelao

A cruz, siño simple formado por dous riscos que se cortan perpendicularmente, ven dos tempos prehistóricos e atópase en todol-os países. A cruz, como emblema relixioso, data da máis recuada antigüedade e par'o seu estudo contamos c'unha estensa bibliografía.

As formas prehistóricas da cruz son variadas e a súa difusión, como motivo decorativo ou como siño ~~rel~~ixioso, ten unha real importancia etnográfica. As nosa terra ofrece ós investigadores a máis rica e variada colección de siños cruciformes nas insculpturas rupestres, e d'elas teño recollido máis d'un centenar de formas diferentes. Os siños cruciformes que utilizaron os cristiáns primitivos aparecen xa no arte rupestre de Galiza: cruces antropomorfas; cruz grega asociada ó círculo, ó triángulo e ó coadrado; cruz ansada; áncora cruciforme, etc.

A cruz swastica de catro brazos dobrados en ángulo recto non-a teño visto e tampouco a vin na Bretaña, debendo sinalar que é o siño máis corrente en Euzkadi. Esta cruz ("ikurriña" en vasco) de significación cósmico-relixiosa, in-da que mantivo o seu simbolismo antr'os arios, non ~~é~~ é aria, e pol-o tanto me-

nos pode ser céltiga (Amor Ruibal). podendo afirmarse que ten procedencia pre-aria e que vai xunghida ó problema tan debatido da civilización vasca.

No noroeste da península aparecen outras formas da swástica, tales como a chamada swástica do Miño (dous eslabóns entrelazados) e os triscelos (swástica de tres aspas) que a decotío s'atopan no arte precristián da nosa Terra, e do que é xurdio exemplo a pedra da Citania de Briteiros, onde a cruz e o triscelo aparecen inscriptos en círculos.

O círculo estendeuse ó mesmo tempo que a cruz e, ó parecer, con caraiter simbólico semellante. Parece demostrado que o círculo representa o sol e a cruz unha estrela, e que a combinación de ambos símbolos representa a idea do poder divino (Porter). As formas precristiáns foron asimiladas pol-o cristianismo e da combinación do círculo e a cruz aínda hoxe se fai uso.

Tense por indudabel que o símbolo fundamental do cristianismo tivo o seu inicio en Ourense e que se espallou co-a paz da Eirexa, cando xa devalara o noxo natural que os primeiros cristiáns sentían pol-a cruz: instrumento de tortura e inominia. As cruces primitivas de Galiza non amosan particularidade

2

algunha : son gregas ou latinas, illadas ou combinadas co círculo, e rara vez aparece a swástica, que os vascos seguiron usando nas estelas funerarias, e que eiquí ollamos en forma de duas eses cruzadas n'unha tampa do século VI procedente de Tui. (Fig. 14, p. 36)

Non se pode iniciar o estudo das cruces de pedra en Galiza sen falar de Irlanda. Irlanda no século VI e VII foi o refuxo da Eirexa, estrangulada pol-as invasións, e alí nasceron as cruces outas de pedra como asimilación dos menhirese transposición de cultos antergos. A pesares do trunfo dos cristiáns sobor dos druídas, o culto das pedras tiña tales raíces no espírito celta que según documento que cita Brown o mesmo San Patricio converteu en cruz un antigo menhir. O orixe pagano das cruces irlandesas e inglesas está de bulto na presenza do círculo que, sen excepción, aparece n'estes moimentos.

En Irlanda desenrolouse o arte protohistórico chamado da Tene, caracterizado por entrelazos á-espirales. Arte de abstraicións , xogo puro da xeometría , desplegado por un longo proceso técnico do tecido; por iso os entrelazos celtas están formados por fitas de anchura uniforme (Macalister) O decora-

do zoomorfico do arte xermánico e teutón, de orixe oriental, soio aparece en Irlanda nos derradeiros tempos.

As serie de cruces anglo-irlandesas é un verdadeiro tesouro de arte plástica, non somentes pol-a súa ornamentación xenuina sinón tamén pol-a presenza de figuras esculpidas que según arqueólogos autorizados son a disposición latente par'a escultura moimental e o inicio da arte románica. Nas illas británicas o arte da escultura en pedra, lonxe de desaparecer froreceu con amplitude dende o século VII ó XI. As cruces de Ruthwel e Bewcastle son as columnas de Hércules que flanquean a entrada da escultura veieval, e o século XII non pode amosstrar ningún avance, nin en técnica nin en arte (Porter)

As primeiras cruces outas de Galiza desapareceron com'os menhires; pero podemos supoñer a rudeza da súa feitura ollando a que apareceu chantada deic'os brazos n'un xacimento de turba nos montes do Buío (Viveiro-Cervo-Alfoz- É un esteo plano cos [brazos apenas iniciados, como unha pedra antropomorfa ou estatua-menhir, idéntica a moitas que se ven na Europa central.

A influencia das cruces celtas xurde craramente nas antefixas que se

ven no cumio das eirexas románicas da nosa Terra. Arestora levo recollido oitenta formas diferentes e máis da metade están combinadas co círculo; moitas amostan os entrelazos caraterísticos da arte irlandesa e a maobía d'elas están sostidas pol-o Agnus Dei. Antr'as cruces celtas cita Cabrol as memoriales dos concilios de 789 que se erguen na torre da ~~airexa~~ eirexa de Aycliffe, perto de Darlington (Durham). A decoración d'unha d'elas -di- está composta de entrelazos e ten un año debaixo. Velahí un prototipo das cruces antefixas galegas. (Fig. 29, a)

Na serie de cruces, ~~antefixas galegas~~ sempre de brazos iguais, que coroan as nosas eirexas románicas, parecen esgotadas todas as combinacións do tipo; pero as máis fermosas son as de Salomé e Santa Susana de Sant-Iago. O año que sostén as cruces está debuzado; pero algunhas veces está de pé, tal e como se representou no século VI para significar a victoria de Cristo sobre a morte (San. Martiño de Noia, Colexiata de Murosk, e outras); Algunha vez sostén a cruz un dragón (Castrelos de Vigo) ou o porco bravo dos Andrades (San. Francisco de Betanzos e Monfero) (Fig. 29, c. p. 67)

O año de Deus asociado ás nosas ~~antefixas~~ cruces an tefixas responde ó motivo simbólico que San Paulino fixo representar na súa basílica de Nola:

Sub cruce sanguinea niveo stat Christus in agno.

Agnus ut innocua injusto datus hostia letho.

Por certo que López Ferreiro fainos saber que o concilio in Trullo, que se celebrou no 692 dispuxo que o Agnus Dei fose substituído endelí pol-a forma humán de Cristo e que, ó menos en Galiza, non se acatou esta decisión, posto que se seguiron representando deic' o s. XVI no cumio das eirexas. Cabrol refírese ó Agnus Dei que dende finais do s. VI se representaba no centro das cruces, e di que o decreto do concilio trullano ergueu a protesta de Roma.

De todos xeitos resulta evidente que a representación do Año mistico sigueu avante nas portas das eirexas románicas de Occidente, non como simbolo de vítima sinón baixo a idea do trunfo. Os artistas d'este tempo atoparon no Apocalipsis a mellor representación de Cristo, e parece ser que foi Sn. Bernardo o impulsor d'esta forma iconográfica (Lefevre) da que aparecen intresantes mostrás nas eirexas románicas do noso país.

7

A característica do año místico que se ergue no cumio das eirexas galegas, aparte da súa postura desusada xa na Edade meia, é a de que mostra dous grandes cornos. Para seguir as revelacións de Sn. Xohan o año debera figurarse con sete ollos e sete cornos para eispresar os sete dons do Espírito santo, tal e como se revela no Apocalipsis e do que eisen mostras na arte meieval (Barbier de Montault); pero na Galiza o año é simplemente un carneiro.

Esta anomalía podería eisplicarse o estudal-o rol dos cornos no folklоре galego e ó coñecer-a súa significación esotérica; pero parece máis doado consideralos como atributo de poderío e diñidade que de antigo se lle deron.

Vazquez Nuñez , para eisplicar esta particularidade, recolle a opinión de ~~Didron~~ Didron encol d'un carneiro que aparece na clave d'unha bóveda: "Os cornos -di- son o carater da forza material; significan cicais que o carneiro é o simbolo da potestade divina do Fillo. N'este caso os cornos no carneiro serian com'o dobre nimbo triangular no Pai eterno. Uns e outros simbolizan a omnipotencia" E n'outro artigo do Sr. Vazquez Nuñez engádense verbas de Sn. Isidoro: Nam est Christus agnus, pro innocentia; ovis propter patientiam; aries propter

principatum"

Sabendo que a maoría das cruces celtas teñen un orixe funerario, compre espóñer a enxeñosa teoría de Frankowski a prol das estelas discoideas como derivación das estátuas-menhires; hipótesis que podería servirjos para explicar a combinación da cruz co círculo nas antefixas galegas. Di este investigador que nas pedras antropomórfas foise perdendo o corpo deica trocarse a cabeza n'un disco sostido por un pedículo , e que as estilizacións fisionómicas degeneraron en figuras xeométricas. As estelas discoideas foron cristianizadas e se a hipótesis de Frankowski fose certa é indudable que a decoración xeométrica foi trocada pol-a cruz; subordinada, primeiro, ás eixixencias da superficie circular e botando despois os brazos fora do círculo deica librase d'el.

Imos entrar agora no estudo das cruces outas de pedra en Galiza , doéndome de non poder ilustrar este deslabazado traballo cos dibuxos que levo recollido.

A profusión de cruces que inzan os países fisterráns (Irlanda, Escocia, Gales, Bretaña e Galiza) siñifican unha transposición do culto das pedras .

Menéndez Pelayo afincase no tratado # "De correctione rusticorum" de Sn. Martiño Dumense para deducir que a Galiza do S. VI aínda persistía no culto céltigo das pedras, afirmación que pode comprobarse ollando as pedras de forma natural, cristianizadas, que se ven arreo en moitos lugares da nosa Terra.

Cando se repasan as toponimias galegas chégase o convencimento de que eistiron menhires ou "pedras fitas", xa que de vello se diferenciou a "petra fita" de miliario ou "petra scripta". Estes moimentos cicais fosen destruídos durante a domiñación visigótica i-en virtude das ordes dos concilios para desvencellar o culto tradicional enraizado n'estes moimentos (Vazquez Nuñez e Amor Meilán) Os poucos moimentos megalíticos que aínda quedan son soportes da cruz ou amos tran cruces grabadas.

Tamén compre reparar na cristianización de moimentos paganos erguidos nas estradas e a mesma cristianización de camiños i-encrucilladas. O territorio peninsular máis rico en invocacións ós Lares viales é o noso -afirma Cuevillas- "Descoñecemos os seus nomes indíxenas -di- que aparecen de cote disfrazados co roupaxe latino. Á súa presenza no panteón autóctono dedúcese así

e toda a frecuencia don que se alcontran no noroeste da peninsua láñidas adicadas ós tales Lares, frecuencia que contrasta co-a rareza de adicacións semellantes nos outros territorios da Hispania" A supervivencia das supersticións condenadas pol os concilios están manifestqs aínda na i-alma celta. Os camiños i-encrucillados son lugares de perigo onde rondan os espritos malinos; pero eso compría cristianizalos , pois como advirte San. Martiño Dumienne o demo é impotente diante do siño da cruz.

Os celtas aínda hoxe evitan pol-as noites os camiños vellos i-encrucillados, medo que ~~proxén~~ ten orixe funerario, de cando se facían n'eles os enterramentos. En Gales o ataúde, levado pol-os parentes do morto, pousase no chan en cada encrucillada (Pennant) En Bretaña bátese a cabeza do féretro contra o pé dos cruceiros das encrucilladas (Le Braz) En Galiza rézase o paternoster nas encrucilladas cando se levan os mortos. Tamén os amilladoiros teñen un orixe funerario nascido de amarear pedras enriba dos cadavres, para evitar q que os animais fozaran na terra. En eEscocia créese que a terra onde houbo unha morte violenta é removida por paxaros nocturnos (Henderson) En Irlanda o sitio onde un home morreu de desgracia cúbrese d'unha morea de pedras (Haddon)

En Galiza os acompañantes dos enterros quedáronse co-a costume de botar manchadas de terra e pedras enriba do ataúde, dispois de bicalas. No Fisterre armoricán eisiste a lenda de que a i-alma Marc' h será salva cando a morea que cobre a súa sepultura sexa unha montana (Le Braz) . Parece indudabel que unha costume útil trocouse n'un homenaxe de variada significación .

Enséñanos Capal que na Grecia os túmulos funerarios das encrucilladas trocáronse en cipos, e d'acordo co seu orixe colocábanse cabeciñas no remate; dispois estas cabeciñas convertíronse n'unha soia e xurdeu o deus Hermes, guía das i-almas e vixian dos camiños. As pedras dos amilladoiros equivalen ós sacrificios de seres vivos para remediar a soedade dos mortos, porque tamén nas pedras aniñas espritos e segun a creencia dos romeiros de San Andrés de Teixido as pedras son purgatorios das almas.

Velahi , pois, a razón de cristianizar os moimentos das estradas, os camiños i-encrucilladas, e a razón dos amilladoiros. Podemos, pois, asegurar que as cruces outas de pedra nasceron nos camiños e que a base da sua eistencia é a idea da morte.

A arte nas cruces veu pol-as vias de Compostela por onde camiñaron a arte meievale por onde se ~~desenvolveu~~ desenrolou i-estendeul Os romeiros xacobitas usaron as estradas románs i-é doado cavilar que os milia-rios serviron de soporte das primeiras cruces. Coñecemos bastantes miliarios cristianizados na nosa Terra e varias cruces de Sant- Iago que semellan pedróns coroados por cruces e amostan a feitura do "lech" bretón. O cruceiro da cape-
la de Sant- Iago, en ~~Roncesvalles~~ Roncesvalles do s. XV ou XVI , consiste n'un corpo grosso rematado por unha cruz relativamente ~~pequena~~ pequena . Outro exemplo é o cruceiro miñoto de Barcellos que para maor seguridade do seu destiño amostra ~~unha~~ n'unha cara da basa unha escea do miragra do enforcado. Un prototipo das cruces d'este tempo pode ser a tan sonada das Portillas, idéntica a moitos m
menhires que vin na Bretaña; este moimento conserva unha ins cripción románica, como testemoia da sua idade, e ó seu pé depositaban pedras n'un amilladoiro os segadores que ian a Castela.

(Fig. 47. p. 81)

Gastón Paris cita a cruz do paso de Cise, nos Pirineus , erguido segun a lenda, pol-o mesmo Carlomagno e da que xa hai memoria no ano 980 , como ci-

ta a chamada "cruz dos pelengrisn" en Burguete, e outras, Sábese pol-a "Guia de pelengrins" do "códice calixtino" que o camiño de Compostela estaba ourelado de cruces para guiar os romeiros, e Mabilie de Poncheville, cicais o derradeiro pelengrín, relata o seu viaxe e fai mención das cruces que foi atopando. N'unha táboa do mestre Nicolás Francés eisistente na catedral de León, anterior ó ano 1434 e que representa unha escea da lenda do Apóstolo pode verse un pelengrín que deposita unha pedra ó pé d'un cruceiro. No trunfo da morte" de Breughel o vello óllase en primeiro termo, e no centro do cadro, un romeiro de Sant'Iago, conocible pol-as vieiras do chapéu, e un cruceiro na paisaxe inzada de esceas macabras. Tal foi a sona das cruces de Sant-Iago que aínda nas estampas xilográficas do s. XVII sigue representándose o camiño da pelerinaxe marcado por estes sinxelos moimentos.

Estas cruces non se asemellaban ós cruceiros actuais e por máis que digan os nosos escritores os cruceiros rokánicos non aparecen por ningures.

O cruceiro común é unha creación gótica que nasceu de imitar as cruces procesionales e que non foi creado nos Fisterres, aínda que n'eles se desen-

rolasen profusamente.

Dispois d'esta afirmacion xurde unha dúbida: ¿Viñeron os cruceiros góticos pol-o ~~xxxxxxx~~ camiño de Sant'Iago? Dende logo esta non foi a única via. Se reparamos na semellanza cáseque absoluta dos cruceiros galegos cos da Bretaña, se lembramos as longas relacións marítimas e comerciais dos dous Fisterres, se nos decatamos que a sua ^{maor} ~~maior~~ densidade corresponde ó litoral, e se non é o camiño das pelerinaxes onde aparecen os ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ novos tipos de cruz, podemos creer que viñeron pol-o mar. Normandía foi o berce da arte gótica de Bretaña, como Galiza do románico, en Portugal, e podemos pensar que n'este aspecto a nosa Terra foi, directa ou indirectamente, tributaria d'aquel país. Sábese con probas documentaes que o cruceiro gótico de Guimaraes, chamado Padrón da vitoria, veu da Normandía o ano 1342, e o tal moimento, e outros quepoideran vir d'alá cicais pervisen de modelo que o tempo e o espírito das nosas xentes foi axeitando pouco a pouco ó estilo que mellor lle acaía: o barroco.

Os cruceiros máis vellos que eisen en Galiza son os seguintes: O de

Melide(s. XIV) co Cristo en maxestade; o de Calo (Teo) de feitura popular, erguido sobor d'un ancho esteo; o do Museo de San Clemente de Sant-Iago que procede de Noia, labrado en pedra caliza; os dous de Noia (un na ponte Nafonso e outro no cimiterio); os dous de Pontevedra(un no Burgo e outro no Museo arqueolóxico); o de Fisterre; o de Santa Maria do Campo na Cruña; o da Trinitade en Baiona; o do Home Santo procedente de Sant'Iago e agora en Sabuguel - ro; o do Polvorín en Ourense. (Anm. IV)

Non cabe n'este traballo un estudo comparativo dos nosos cruceiros cos do resto da península; somentes compre decir que a serie de cruceiros góticos máis importante está no país catalán (incluído Valencia) e que ~~na~~ o moimento de pedra típico de Castela é o rolo (siño de xurisdición e instrumento penal).

Os lugares axeitados par'os cruceiros siguen senfo os camiños i-encreilla - das, nos arredores das eirexas, principalmente por onde teñen que pasalos cadavres. Sirven como memoriales de desgracias, peste e mortes violentas; tamén son espiatorias de pecados. As comunidades relixiosas abrian camiños e marcábanos con cruceiros , pero foron os franciscáns os creadores do Via-crucis

para representar os episodios da Psixón.

O crucifixo, tan amado pol-o imitador de Cristo , foi o eixo da devoción franciscán i- endexamáis faltou unha cruz diante dos conventos seráficos. "Foi lá en Rivotorto -di Manoel Ribeiro- que se levantou o primeiro calvario: eran dois pobres troncos deante da cabana de Francisco" ,O xenio franciscán , que abreu as fontes do Renacemento, creou os motivos náis punxentes dos cruceiros galegos e n'eles figura de cote o Santo, incrusive no reverso da cruz, lugar reservado sempre par'a Virxe.

Deic'a segunda metade do s. XIII o arte viveu da tradición bizantina; pero endelí as concepcións humans e sentimentaes dos poetas e pregadores mendicantes abriron novas fontes de inspiración. A realidade comezou a loitar cos símbolos e alegorias (Thode) Dend'entón o crucifixo é un asunto recriado por San Francisco, e Cristo xa non aparece como Deus senón como Home. Craro está que ó quedál-9o arte desposeido da poesía dos símbolos, das lendas e ainda das fábulas, houbo grandes artistas cristiáns , pero non arte cristián. (Male)

Os motivos que se amostran nos cruceiros galegos , posteriores o s.

XVI , son froito do cristianismo democrático das ordes mendicantes como a eistencia d'estes moimentos populares está mantida pol-a preocupación da morte.

As fermosqs proporcións dos cruceiros galegos non se deben a ningún canon estabrecido, senón ó instinto dos nosos canteiros, ó seu sentido das armonias construtivas, que se amosra nos horreos tamén. Os cruceiros teñen a fermosura das columnas gregas e asombra pensar que son feitos a ollo.

A dureza do granito contén a liberdade artística dos canteiros d 'este freno remanece a sinxeleza das súas creacións, porque a pedra impón o seu enxebrismo ós artistas que a labran . Velahí porque as máis xenuinas interpretacións que realizan os nosos canteiros son merecentes de pasar ás escolas de arte como modelos xeniales de eispresión artística.

Nos cruceiros galegos, igual que nos bretóns, non aparecen motivos abstractos como nas cruces celtas e nas antefixas, pois todas son de caraiter concreto e sempre máis simbólicos que decorativos .

O s Cristos poucas veces están realizados con verdadeiro sentimento artís-

tico e máis semellanza teñen co-a obra impersoal e de imitación d'un ebanista de cibdade que co - a labor barudamente persoal d'un canteiro de aldea. Os canteiros ollaron tantos Cristos traballados en madeira e metal que xa imitan e non crean. As imaxes das obras alleas que levan na memoria fanáronlle o propio sentimento, i --é por eso que os canteiros non saben poñer nos Cristos que esculpen o cuño da súa persoalidade, tal como saben poñelo nas outras figuras dos cruceiros.

Xesucristo aparece cravado en tres cravos e a ~~xxxi~~ cabeza deitada car'ó hombreiro dereito, tal como xa se vé en obras do S. V e pode alviscase no crucifixo blasfemo do Palatino.

Na representación do Cruñificado hai máis imitación que inventiva; pero os canteiros non copiaron directamente e a semellanza cos modelos alleos non chega endexamáis á coincidencia.. Por outra banda a copia literal non sería propia da arte popular. Eiquí os canteiros queiman os anxeios de creación estilizando o corpo de Cristo, e a serie dque teño recollida cicais esceda á que se podería formar recollendo as estilizacións equivalentes nos esmal-

tes limosinos e alemáns do s. XIII , das pinturas románicas e dos vitrales góticos.

En moitas cruces aparece Xesucristo cos dedos das mans na postura de a benzoar ó xeito latino. Esta postura dos dedos é de deseño tan marcado que fai no seu sentido simbólico. As dúbidas que tiña esvaéronse ó topar c'unha vella cruz na feligresia de Loureiro (Cobovade) na que se figura a Xesucristo co-a man esquerda fechada e a dereita na postura de abenzoar. Esta postura simboliza o perdón do Redentor que deixa marcada nas máns os anxeios da súa bondade que os nosos canteiros lograron representar de xeito ben emocionante. (Fig. 66, p. 156)

[De cote aparece no pé da cruz a caveira , algunha vez asociada á serpente, para indicar que Cristo trunfou da morte e do pecado. No s. XVII o realismo impúxose de todo e somentes subsistiu este símbolo (Male) do que falaremos máis adiante. (Fig. 59, p. 141)

Ainda que con menos frecuencia que nos ~~exlexias~~ calvarios de Bretaña , pode verse bastantes veces a San Xohan e a Virxe ó xeito das crucifixións do s. XIII.

Un dos temas místicos do franciscanismo foi a chamada "Fonte da vida" que os artistas representaron pol-o sangue que deitan as chagas do Crucificado e que recollen en cálices os anxos, para trocarse n'un símbolo eucarístico. Vela-hí a representación que a decotío se ve nas cruces e calvarios de Bretaña.

+ Nos cruceiros galegos somentes figura un anxo ou San Francisco recollando n'un cáliz o sangue do costado. Tod'a Edade meia soñou co Santo Grial, e dixerase que o vaso sagrado que buscaron os cabaleiros da Táboa redonda foi atopado no s. XV pol-o misticismo dos fillos de San Francisco. (Ranc. XXXVI)

Pasemos agora ó reverso das cruces, máis intresante que o anverso para un estudo da nosa arte popular. Eiquí aparece a figura da Virxe sempre inspirada na poesía e predicación dos mendicantes.

Coñecemos a hestoria da transposición de moitos símbolos paganos en símbolos cristiáns e tendo en conta que o crucifixo veu de Ourense e que foi no reverso das cruces onde primeiro figurou a representación de Sta. Maria co neno no colo, podemos aventurarnos a supoñer que este motivo veu da arte exipcia e foi unha transposición do grupo de Isis dándolle ~~da~~ o peito

a Horus. A primeira representación óllase n' unha cruz-relicario do s. VII^{II} según Cabrol,; cruz que ten nos extremos os catro medallóns cos evanxelistas tal como aínda superviven en algúns cruceiros de Ourense.

Cando a gran peste asolagou a Europa no ~~medix~~ medo arrepiante da morte, os pregadores mendicantes fixeron ecoar en todol-os espritos o terrible Dies irae, ensombrecendo a vida e o arte; foi entón cando xurdeu a figura da Virxe para interpoñerse antr'a terra culpable e a cólera do ceo; pero xa non era aquela Sta. Maria do gótico, chea de ledicia, sinón a Nai do Crucificado, chea de sofrimento.

Tamén por influencia da poesía do s. XIV xurdiron composicións singulares, com'a da Virxe do Socorro, que os canteiros galegos interpretaron á súa maneira. O demo que está debaixo da Virxe esgrime unha fouze (morte) para atrapar un neno (alma) que gabea pol-as abas da Nosa-Señora car'o Neno-Xesus.

A Virxe ergue un estadullo para mallar no demo. ¡Ouh, o demo que tal vexa pilla camiño e cheo de medo ensúmese no inferno; ben saben os canteiros que o pau, ademáis de doer deshonra, e que non hai procedimento mellor para esco-

rrentar a xente ruin; (Cane. LIII)

No remate do s. XV xurdeu a devoción ^A Doorosa e parece ser que foi en Flandes onde nasceu a s;ua representación artística; primeiramente c'unha espada , símbolo da predición de Simeón, despois con sete simbolizando as sete angustias. As Cofradías da Doorosa espallaron por todas partes esta imaxe e amostrase arreo nos cruceiros galegos; pero da mesma maneira que o sentimento mistico atopou nas verbas do vello Simeón o resume de total-as dores os artistas atoparon no grupo da Piedade , ou sexa na Quinta Angustia , a imaxe máis punxente do sufrimento e a composición máis artística . ¿Cómo e cando nasceu a Piedade ? Os Evanxe os nada din d'esta escea da Paixón ; pero foron a fonte da door que informou o cristianismo das Ordes mendicantes. Dende logo pode asegurarse que ten xeu orixe nas Meditacións de Sn. Boaventura que desviou o camiño da arte, trocando a idea en feito e o dogma en drama.

^A virxe das Angustias chegou a nós pol-o camiño francés e as máis vellas imaxes son as da Virxe do Camiño de León (camiño de Sant'Iago, dende logo) escultura de comezos do XV, e a da eirexa matriz de Fisterre. Esta representa-

ción iconográfica alternou co-a do Apóstolo nos azibeches do XVI, i-é idéntica á que aparece no reverso das cruceiros . As ordenanzas de 1581 prohibían ós cofrades de Sn. Sebastián fabricar imaxes que non fosen a do Señor Sant-Iago e a cruz de Nsa. Sra. de Fisterre "por estar ella en el Reino de Galicia".

Na figura da Piedade que aparecece enclavada no reverso dos cruceiros nótase que Xesucristo sempre é máis pequeno que a Nosa-Señora, i-está desproporción que non s'atopa máis que en algún vello manuscrito , obedece a razóns materiais e morales. Si a Piedade estivese pousada , como está a dos escultores do Renacemento , seguramente que a súa silueta tendería ó triángulo i-entón a figura longa de Xesucristo aumentaría a forteza da base; pero a Piedade dos cruceiros está pendurada e os nosos artistas da pedra recolleron a forma do rombo para distribuiren mellor os pesos . O rombo , que é o constante , está formado pol-a silueta da Virxe, e dentro d'esta silueta caben as variantes todas da figura de Xesucristo, sen máis limitacións que o seu tamaño, e sendo pequeno non é dificultoso distribuil-os pesos de xeito que a composición se manteña en equilibrio, pendurada nada máis que por un punto qu'está no centro

da cruz. A razón moral d'esta particularidade, eisclusiva dos nosos cruceiros, xa fai tempo que a eispliquei: os nosos canteiros deixándose levar pol o sentimento non podían maxinar un home no colo da nai. Par'os artistas canteiros Xesucristo sempre é pequeno, sempre é o Neno, porque é o Fillo, e os fillos sempre somos pequenos no colo das nosas nais. (Fig. 67, p. 165)

A figura da Nsa. Sra. das Angustias estaría ben ó pé da cruz, pousada enriba do capitel, ou na basa, como aparece nos calvarios bretóns; pero entón non figuraría crucificada; non aparecería de bulto que a door da Nai foi igoal á do Fillo; non resultaría ~~un~~ entón un símbolo da máis fonda door, unha metáfora en pedra. E nos cruceiros hai estilizacións de formas e tamén de ideas.

A Virxe figura no recerso das cruces en total-as advocacións do misticismo franciscán e dominico, pero é de facer notar a maneira con que os canteiros interpretaron a escea celeste da coroación.

Os capiteles teñen feitura diferentes e os máis amostan no centro de cada cara un querubín, agás do anverso que presenta a caveira de Adan.

Tod'o longo do fuste óllase moitas veces a representación dos santos

familiares e aldeáns.

Eiquí é onde aparece Adan e Eva . Nos calvarios de Bretaña non figura este motivo tradicional, tan vello na arte relixiosa que xa aparece ea mediados do s. III n'un fresco da catacumba de Priscila, pero para describir esta representación e indicar a súa semellanza co-as que se ven nas cruces de Irlanda abonda que traduzamos o que dí Macalister ó falar dos moimentos celtas: " O home e mail-a muller están debaixo do albre. A serpente está enrolada no tronco e deita o seu verbo na orella d'ela. Eva oferécelle unha mazán a Adan e algunhas veces xa ten él outra apañada, disposto a comela. Os dous, na súa actitude, revelan que se lle despertou o sentido da vergonza, O rasgo principal d'estas simbólicas esculturas está en que non son a representación d'un intre da acción do drama, senón máis ben unha pintura simétrica, na que as diferentes fases do feito están condensadas n'unha soia representación. Eissi as catro fases (tentación, vencimento de Eva, caída de Adan e resultados do pecado) están representadas coma se ocorrisen simultaneamente. (Cam. XXIV)

Os nosos canteiros gustan de moquearse do demo . Da serpente fixeron

invencións orixinaes que reven humorismo. Aparece algunhas veces con cabeza semihumán na que loce unha risa de carantóna choqueira; c'un nó no rabo e con dous brazos para coller o aquel de salamandra, que según a vellísima creencia popular vive no lume.

NaA figura de Adan óllase o esforzo dos canteiros para enoblecelo, por ter saído das mans do Creador; pero hai un chisco de bulra cand'o representan esganado, apreixando a gorza, e a Eva ofrecéndolle outra mazán para que repita

O pudor figurase de varias maneiras . Tapándose co-as mans ó xeito dos rapaces que se botan a nadar e con follas de figueira; unha vez vinos tapado s con chamas de lume e outra vez ollei a Eva e máis Adan c'unha folla por diante e outra por detrás.

Da tentación ~~xinx~~ teño visto dúas maneiras orixinaes que non atopei por ningures fora d'eiquí e das que pode gaberse o noso arte popular . N'unha d'elas o demo pásalle a man pol-o lombo a Eva, porque xa se sabe que non hai maneira mellor para engaiolar ós parvos. N'outra o demo espétalle a súa aguzada lingua na cabeza.

A representación do pecado orixinal ó pé dos cruceiros ten o mesmo significado simbólico que a caveira e a serpiente ou salamandra, que se olla debaixo dos pés de Cristo, no capitel ou na basa. A lenda de que a cruz foi erguida no lugar en que estaba soterrado Adán compre tomala n'un senso místico de semilicadencia ; pero algúns escritores somentes queren que se tome como símbolo da morte e do pecado.

Esta representación non s'atopa nas cruces bretonas, como non s'atopa tampouco a representación do purgatorio tan familiar en Galiza e Portugal.

O flaxelo igoalitario da peste e a pauliña dos pregadores mendicantes, que se aproveitaban do medo para manter limpas as i-almas dos cristiáns, fixo nascer na arte relixiosa representacións da morte e do inferno. Na nosa Terra non aparecen estaes avisos terribles, sinón os máis espranzados do purgatorio, e acollémonos á devoción das almiñas. Esas Almiñas foron despreciadas sen razón pol-a Pardo Bazán no tempo en que a arte popular non tiña a importancia que hoxe se lle concede como único xeito de renovar a arte grande e xa revelida.

N'este resume non cabe falar máis que do cruceiro común. Nada diremos

dos cruceiros cubertos que tanto intrés ofrecen ; nin dos cruceiros con capeliña, chamados do Loreto, que se ven no litoral, dende Rianxo a Noia; nin dos moitos exemplares raros que aparecen en diferentes comarcas. (Cami. LXXI)

Tampouco é doado estudar as múltiples formas de cruces que coroan os portalóns e os hórreos, por non poder amosstrar os moitos dibuxos que teño recollido nas miñas andanzas por Galiza.

As cruces de Irlanda , os calvarios de Bretaña e os cruceiros de Galiza son albres de pedra. Pódese decir que as cruces outas dos Fisterres nasceron do imperativo do seu chan . Os cruceiros veñen de moi fondo e teñen as raicees moi debaixo da tona de terra podre que cria cousas bonitas que duran pouco. Cabanillas soupo decir como nasceron os cruceiros no noso chán:

" Cando a pedra, durmida e acochada
da terra ~~nai~~ no garimoso seo,
esperta do seu son/milenario
e quer ser oraci^ón e pensamento
fóbrece n'un varal , estende os brazos
e pódose de pé faise cruceiro "

DISCURSO DE DON ANTONIO VILLAR PONTE
CONTESTACIÓN AL DE INGRESO EN LA
ACADEMIA DE DON ALFONSO R. CASTELAO

1

SEÑORES ACADEMICOS: SEÑORAS E SEÑORES:

Tenho pol-o mais grande honor da miña vida que hoxe se me confiou, o de loubar o novo académico, que ven ser un mais cabo de nós, para darlle á douta corporación concebida por Curros no desterro e presidida no seu abrente e no intre de moitos anos polo patriarca Murguía, un celme de galeguidade immortal.

Porque dicir Castelao é dicir Galiza, ou viceversa. De tal maneira que, rustificándose a hipérbole no que ten de xusta, penso que si a nosa terra se afundise n'un abalamento sísmico e se perdesa non só o chan c'os seus montes, seus vales, suas ribeiras, seus peiraos e as suas costas, sinón tamén todol-os ~~inmementos~~ ^{monumentos} que posee e todal-as suas bibliotecas e todol-os seus habitantes, conque unicamente se salvara un libro, un folleto e unha colección de dibuxos de cada especie do que agora ides armar cabaleiro d'Academias; despois que velou as armas tendo o fermoso discurso que aplaudíades, habería d'abondo, mais que d'abondo para ^{que} os eruditos futuros-arqueólogos da literatura ~~podían~~ ^{podían} reconstituír fielmente a i-alma orixinal da asolagada Galiza. D'aquela a nosa Atlántida de Fisterre, millor que a outra xa evocada por Platón, inda afundida cosmogónicamente, seguiría vivindo na geografía da cultura universal, de xeito nido, coma xuridio continente do espírito eviterno d'unha raza.

Ora, isto pódese dicir d'alguén galego mais? De modo tan categórico, non. Pois vel-ahí, no sinxelo sintetismo d'unha imaxe, a mais cinguida valoración do mais egrexio entr'os nosos paisanos.

Hai momentos, señoras e señores, nos que un pensa con Carlyle si os pobos non terán outro ouxeto que produciren a cocepción dos grandes homes representativos, ós qu'el chamaba herois. O certo é que Galicia, ó nos dar a Castelao, encarnou minha persoa, n'un ser de carne e hoso, tódal-as suas características mesolóxicas e tódal-as cualidades raciaes froito do ambiente e da tradición que constitue o fondo de permanencia do "ethos" ó longo das xeneracións. Castelao é o celme integral da nosa terra humanizada, persoalizada, con aas d'universalidade; tódal-as esencias do noso "ego ip-sísimo", que diciría Nietzsche, ecoando desde os orixes ao longo d'os séculos ~~hata~~ ^{hata}

2) hoxe, converxentes n'un corazón, n'un cerebro e n'unha alma. Humorismo e lirismo; socarroneria campesina ~~ex~~sotelizada; filosofía de verdades en primeira man; folgos velaios ~~sempre~~ saudosos d'azul, de poesía enxebre, bretemas de esceiticismo tecidas con bágoas da parte da door universal que lle corresponde a Galiza, avencelladas como doas d'un rosario místico pol-o fío d'unha sonrisa comprensiva, suprema ~~frol~~ da cultura intuitiva, que mantén sempre vizosa as augas nutricias, nas que tivo espello primeira estrela, que bicou a frente do criador da nosa porción cósmica.

Cando se escoita unha belida cantiga das que son gala do noso cancionero e cuido autor se desconce, dise que a fixo o pobo; dise que é unha cántiga popular. Pero isto non acredita certeza; porque isas cantigas que se universalizan, que se trocan en pedras preciosas para engarzarmos nas antoloxías posto que teñen tod'o recendo racial e tod'o encanto das frols silvestres, que nasceron ~~onde~~ ^{onde} deben naceren, non son feitas pol-o pobo, se non por un home do pobo que se trasustancia en tod'o pobo na hostia da palabra ^{para} reflexar anacos do fondo da alma colectiva n'unhos versos espontáneos e orixinaes co'a sinxeleza da estrofa ~~dos antigos regatos cantaris~~ ^{de cristal dos risóns regatos cantaris.}

Pois toda a arte ~~arte~~ xenialísima de Castelao téna a gracia natural -gracia santificante dos teólogos que pon novos ollos virxinaes no home -das cántigas populares e inmorredoiras. Ven da mesma canteira e da mesma fontenla. Chega a todos e síntese por t todos como se fose obra de todos cando e ~~só~~ obra de ~~todos~~ un home que ~~que~~ representa e interpreta a todos. É un alma soerguida, asolagada, mergullada na savia folk-lórica que deita da cópula eviterna da "gea" e o "etnos". Pois un pobo que téna un home coñesta alma si non o toma por guión e por bandeira é un pobo que non merece vivir. Como non merece mais que o desprezo se non reacciona contra ~~aldraxes~~ ^{aldraxes} que lle fagan por ~~estr~~ ^{estr}anos ou propios a ese ~~herói~~ ^{herói} esgrevio, a ese home representativo, pois ben sabedes que toda a patria na hora mais crítica ~~que~~ ^{que} é a hora da loita con outras patrias, son esa cras ^{d'} homes, ^{criadores} de cultura e progreso universaes, os que todos erguen, inda por riba das armas fraticidas, como testemónios supremos para o ^{conquerimento} de simpatías na concencia ~~axexante~~ ^{axexante} dos neutraes.

Unha ~~nación~~ ^{nación} ~~unha~~ ^{unha} pátreia natural é por riba de todo un órgano de cultura e si non é isto trocaráse fatalmente n'un territorio con habitantes divididos en castas de administradores, guerreiros, contribuíntes e servos. Ficará sendo o que se quere agás un país d'alma ~~cívica~~ ^{cívica} colectiva. Aqueles heróis, do xeito de Castelao, ~~como~~ ^{com} ~~outrora~~ ^{outrora} ^{Fofo} Murguía, son os que ~~compre~~ ^{compre} idealizar no seo da masa, porque mentras a masa non sinta con eles e non asimile o sal preservador ^{de} ~~de~~ ^{de} ~~corrupcións~~ ^{corrupcións} (das súas ideas, como ~~asimila~~ ^{asimila} orixinaes, semellante maza ^{as cántigas}).

4) Xa médico quixor ~~furtarse~~, coa conciencia de bo humorista ergueita, da responsabilidade de matar a ninguén, inda que na clínica do grande ~~netecox~~ ciruxano Baltar onde praiticou unha ~~tempada~~, demostrara condicións escepcionaes para a arte ~~de quixarica~~. E un día, á miña presenza, con verbas socarreiras, díxolles a Novoa Santos e a Varela Radio: "E non será tan difícil facer unha boa mesa de noite ou un aparador xeitoso com' unha operación de laparotemia, verbigracia?". Cando a terríbel gripe que matou a tanta xente, como escaseaban os médicos, demostrando seus sentimentos humanitarios, Castelao foi voluntariamente a prestarlles asistencia e consolo ós doentes da súa vila nativa. "Eu-decíanos d'aquela-non che lles fixen mal, abofé, porque cós ~~xaropes~~ que lles dín non matei a ninguén, e inda axudéi a pórilles os traxes das festas a varios difuntinos". No galenismo pouco mais tivo de releve.

D'o seu tempo d'estudante en Compostela, que foi o tempo de Garaboa, Fernández Mato e outros de moito inxenio poderíase facer un anecdotario capas de servir d'específico para a cura da hipocondría.

Castelao chinchou a ~~moeda~~ da súa cultura específica, que é como decir a da Galicia verdadeira e perene, nos mostradores de tódalas culturas específicas da Europa. E puido decatarse con fachenda ben lexítima de que non era falsa. Andivo a ver e estudar por Francia, Alemaña e Bélxica. Probas das súas observacións leímo-las en traballos literarios que publicou na revista "Nós", que il e mail-o Vicente Risco dirixen. E para ser o galego completo, ata en cousas acidentaes, pasou o Atlántico e viviu canda os pais uníños anos na pampa arxentina. Non sei se foi alí onde deprendeou a rasguear ~~de~~ guitarra tangos e vidalitas para logo, sendo estudante en Santiago, ir por Hespaña adiante c'o ~~adovio~~ pintoresco do tuno.

Como caricaturista ten sido dos millores géometras que fan psicoloxía, e dos mais notabres criptógrafos creadores de xeroglíficos con alma. Mostróunos o celme espiritual de moitos persoaxes e persoaxiños en liñas graciosas de nido espresionismo. Para espricar a súa conceición d'esta ~~varia~~ arte do dibuxo dou no Ateneo de Madrid unha conferencia que se acha imprentada. Outras conferencias suas, tamén sobre temas d'arte, publicáronse en folletos.

Inesquecente ha ser para cantos ~~viro~~ a Exposición do álbum de dibuxos e caricaturas que fixo no Circo d'Artesanos, da Cruña, e que logo editou prodixiosamente a casa Hauser y Menet. Ese álbum tamén se espuxo na capital da Hespaña, merecendo onde queira as lombanzas supremas da crítica. Moitas veces ouvímoslle decir a Bagaría que Castelao é o primeiro dibuxante da Península, e que non tolera discusión sobre d'eso.

vision plasticae cae' quae a a dextera d'ine uelutano Bonaventurae Calvini!

6) da arpa da chuva que enfeitan as coores do arco da vella, unha rapsodia de motivos franciscanos. ¡Cruceiros ben amados de Rosalía; cruceiros con Nosas Señoras Da Piedade acuchinando no colo maternalmente, como se fosen nenos, corpos de Cristos grandes, de **fasquia** inxenua e primitiva; cruceiros que loubou con doado espontaneísmo de "maestro cantor" de regueiga o Hans Sachs de Compostela, o zapateiro poeta que á sombra d'un d'aqueles sinos da redención cristián, sintetizando tod'o caciquismo galego n'un sô persoaxe teatral, dóulle o supremo castigo da "vendetta" pública a través d'unha escea lembradora de "Fonte Ovejuna" de Lope de Vega! ¡Cruceiros homildes, tarefa d'artesanía, que evoca o antipodismo aberto entr'os **Cristos** d'ouro e brilantes dos Cabaleiros e os que levaban no fonal do peito os marifeiros apóstoles do Nazareno!

"A verdade na porta" puxo como pe Castelao a unha das xeniaes estampas do seu Album refiríndose ós probes que no limiar da eirexa de moda alongan a mēdiga man ós cristiáns dos Bancos que inda non terminaron de que non haxa nenos e vellas sen pan nin casa coberta despois de vinte séculos de caridade.

"Lástema de bois" escribiu como mote d'outra estampa de una agudeza na que o sentimento panteísta franciscán da raza ecoa as mais nidias esencias agrarias.

¡Cruceiros de pedra!, froito do analfabetismo patriarcal que hai que opor ás cruces de ferro da civilización mitteleuropeia e das espadas fratricidas!

Dende hoxe pódese decir que o espírito eviterno, o celme eternal da auténtica Galicia está **connosco** na nosa academia que fundou o autor do "Divino Sainete", o **alceso** vate de Celanova, que agora, no intre que pasa, a bô seguro dicíralle sorrindo ó autor da divina comedia **traxica** do humorismo galego: ¡Saúde irmán profeso no lema da miña **triada**

"~~xond'ha virtude, virtude~~

"Ond'ha xa virtude, bidade,

ond'ha xa **vicio, feridel!**"

¡Saúde irmán que, com'a min, tanto finches para erguer e universalizar a lingua da Virxe do Cristal, **que é** a i-alma da nosa terra e a arma única co'a que aquela **poderá** ir a facerse libre! Toda Galicia en Castelao, todo Castelao en Galicia... E cando os políticos galegos d'hoxe que **sorrín** **surrateiramente** ante cousas do noso heróica soñan cinza d'esquecemento na memoria dos peis anos futuros, o nome nunca murcho de Castelao **tremelucirá** en **plús** d'abrente de **diadas** fecundas sin noite adormecedora. **Entón,** cicais **gostillos** ou **netos do rapaz** da súa estampa **quella** pregunta o vello, sin

que il atope a resposta, se os da banda d'alo do Miño, son mais ~~es~~tranxeiros para nos que os de Castela, xa seipan o que han deciren, pois d'aquela tal vez haxanse cumprido as ~~pro-~~
fecias do bardo e pol-os fillos de Breogan a caduca Iberia seña punxente. Para valori-
 a Castelao lembrede aquelas verbas de Azorín nas que fala de que os homes graves dos
 sesudos políticos da súa época aconsellabanlle a Larra que se deixase de facer cousas de
 sátira e humorismo e que empregara o seu talento no trato de temas serios. Larra, ~~em~~bera,
 non lles dou creto. E os nomes d'aquelles señores graves e d'aquelles políticos sesudos
 xa non di nada ás xentes d'hoxe cando se lén nos capítulos da Historia. Larra, en tro-
 ques, é un fito incommovibel da cultura castelán.

Pois o mesmo lle acontece a Castelao. Cando di ~~de~~ unha gran verdade ou fai unha
 aguda sátira, moitos son a considerar que gañaría d'abondo de se tornar en home "for-
 mal". Pero el pensa-com'o pensamos nós-que o andar do tempo, do pouco tempo, Martínez,
 Alvarez, Sánchez, López, Pérez, políticos que agora teñen corte d'aduladores e sona de
 persoaxes, mañán han de ser esquecidos totalmente, ~~mentras~~ **mentras** él, pol'a súa obra xúrdia,
 viva en recendo de multitude no intre que haxa almas ~~humáns~~ **humáns** no mundo.

Todo verdadeiro artista ten algo de rillote traveso. A arte helénica, que xe-
 nerou a idea grega do cidadán, é unha sorrisa infantil, chea da ~~caridade~~ **caridade** mediterránea,
 moitas veces reflexada no espello da fonte de Xuvencia, que puido furar as mestas
 brétemas ~~mediovaes~~ **mediovaes** para saír á luz de novo, trocándose na gargallada triu-
 nfal e bul-
 rona do Renacemento, inda que o sabio Solón molesto por ela lles dixo ós atenienses ~~e~~
antergos, como ceibándolles un insulto: ¡ Sodes ~~uma~~ **uma** ~~reusx~~ **reusx** coma nenos!

